

Inge Eidsvåg
Nansenskolen ó öfredens hovedkvarterö
8. mai 2019

Det var den 9. mai 1945 at distriktsledelsen i Hjemmestyrkene, Distrikt 23, inntok Nansenskolen. Leder var den 30 år gamle Wilhelm Molberg Nilssen. Vi kom til «fredens hovedkvarter», skriver han i sine erindringer. «Allerede da vi lå i Thietø i Sør-Fron, bestemte vi oss for Nansenskolen som hovedkvarter om vi en gang kom til Lillehammer.»

Molberg Nilssen døde den 10. november 2018, 103 år gammel.

Jo, Nansenskolen var tenkt å være et fredens hovedkvarter. Anders Wyller og Kristian Schjelderup hadde opprettet skolen som en motkraft til et stadig mer totalitært og militarisert Europa. Samtidig ønsket de en samling om felles verdier. I krisetider burde nordmenn finne sammen om det som forente, mente de to. Det var de humanistiske verdiene, slik de ble nedfelt i Nansenskolens program: *Kjærlighet til nesten. Respekt for mennesket. Troskap mot sannheten. Frihet under ansvar. Vern om det frie folkestyre.*

Og som det het i Oppropet for Nansenskolen Venner i 1937: «*Meningen er at skolen skal få betydning i kampen mot voldsmentalitet, rasefordom og intoleranse. Og det vil være en hovedsak for lærerne å hevde tankens og ordets frihet og verdien av rettsstaten.*»

Det første vinterkurset, som startet opp den 16. oktober 1939, ble dramatisk, både for grunnleggerne og de 37 elevene. Krigen rykket stadig nærmere, og de to skoleledernes ulike syn på forsvarssaken skapte etter hvert en stadig vanskeligere situasjon. Kristian Schjelderup var konsekvent pasifist, og forble det gjennom hele livet. Anders Wyller hadde også vært pasifist i sin ungdom, men utover på 1930-tallet endret han syn. Sovjetunionens angrep på Finland den 30. november 1939 og den etterfølgende vinterkrigen, var det som fikk Wyller til å fatte sin beslutning om fra nå av å engasjere seg helt og fullt for Finlands sak ó og for å styrke Norges militære beredskap. Neste gang kunne det være vår tur.

Så skiltes de to grunnleggerne veier. Anders Wyller reiste fra Nansenskolen, og Schjelderup ble alene igjen som skolens leder. De skiltes ikke som uvenner, men kunne ikke bli enige om hvordan den antihumane voldsmakta skulle møtes. "For meg er krig synd," innrømmet Anders Wyller, "men jeg trenger sverdet for å verge korset." For Kristian Schjelderup forble korset selve symbolet på ikkevold. Han ville heller bli skutt enn å skyte selv. Slik speilte Nansenskolens tilblivelse ikke bare de to grunnleggerne dilemmaer og veivalg, men også Norges og Europas.

Etter rådsmøtet i Oslo den 15. januar 1940, møttes de to vennene aldri igjen. Da krigen kom, begynte Anders Wyller å arbeide i Norsk Rikskringkasting, først i Nord-Norge og senere i London, inntil han ble rammet av sykdom. Han døde i Stockholm den 2. oktober 1940, bare 37 år gammel.

Sigrid Undset karakteriserte ham som «en av de edleste, mest uselviske nordmenn jeg har møtt». Like før han døde (22. juli) skrev han et avskjedsbrev til vennen, Kristian Schjelderup. Der sier han blant annet:

Vi ville hatt meget å tale om hvis vi hadde kunnet se hinannen. Nå kan jeg bare takke deg for mer enn femten års vennskap og be Gud velsigne deg. Du skal tenke på meg uten smerte. Jeg vil bare være til glede for deg i minnet ó jeg har det ikke ondt ó og jeg kjenner fred.

Det tok fem lange år før Wyllers siste hilsen nådde fram til Kristian Schjelderup.

Selv ble Schjelderup i 1942 arrestert og satt i 16 måneder som fange på Grini, der han fikk navnet "Grinibispen". Da krigen var over, vendte han ikke tilbake til Nansenskolen, men gikk i Kirkens tjeneste. Først som konstituert sogneprest i Lund ved Kristiansand, senere (1947) som biskop i Hamar bispedømme.

Den tyske okkupasjonen satte altså en brutal stopper for Schjelderups og Wyllers Nansenskole. Skolebygningen ble rekvirert av Wehrmacht, og i fem lange år sto tyske soldater vakt ved inngangen. Den institusjonen som ble grunnlagt for å bekjempe ensretting og totalitære ideologier, ble selv et offer.

Situasjonen i maidagene 1945 var kort fortalt denne: Den 30. april hadde Adolf Hitler begått selvmord i sin bunker i Berlin. Det nye statsoverhodet, storadmiral Karl Dönitz, ønsket å få en rask slutt på krigen.

Natt til 7. mai ó kl. 02.41 ó undertegnet den tyske general Alfred Jodl kapitulasjonserklæringen i general Eisenhowers hovedkvarter i Reims i Nord-Frankrike. Tyskland kapitulerte betingelsesløst på alle fronter.

Men ingen visste hvordan de 350 000 tyske soldatene i Norge og deres allierte i Nasjonal Samling ville reagere. Ville de følge ordren fra Dönitz om å overgi seg, eller ville de forsikne seg i Festung Norwegen og kjempe til siste mann? Rikskommisær Josef Terboven var lenge innstilt på det siste, men etter et møte med Dönitz i Flensburg 3. mai, ble han tvunget til å oppgi kamplinjen. Dönitz stolte nok likevel ikke helt på Terboven, og fire dager senere ble han avsatt fra sin stilling. General Franz Böhme ble deretter utnevnt til den øverste representant for de tyske myndigheter i Norge. Han var opptatt av å få sine soldater heim til Tyskland på en öarefullö måte. Terboven begikk selvmord på Skaugum i Asker en halv time før kapitulasjonen trådte i kraft (8. mai).

General Böhme la sitt hovedkvarter til Lillehammer hotell. Det ble etablert kontakt mellom den knapt 30 år gamle Jens Chr. Hauge, leder for Hjemmefronten i Norge, og Böhme. Böhme hadde 350 000 veltrente og godt bevæpnede soldater til sin rådighet. Hauge kunne i kapitulasjonsdagene mobilisere ca. 48 000, for en vesentlig del fra Milorg. Selv om vi regner med Politistyrkene fra Sverige og de allierte styrkene, hadde tyskerne i Norge en enorm overmakt.

De alliertes militærkommisjon kom til Lillehammer om kvelden 8. mai, der de overleverte kapitulasjonsbetingelsene til Böhme. For å hindre full oppløsning, fikk de tyske styrkene opprettholde sin kommandostruktur, og de fikk også beholde et lite antall lette våpen. For eksempel holdt norske hjemmestyrker noen steder vakt sammen med tyske soldater.

Da kapitulasjonen ble kjent, brøt jubelen løs over hele landet. Folk strømmet ut i gatene. Flagg ble heist, blendingsgardiner ble brent, og noen butikker i Oslo satte opp et skilt på døra: öStengt på grunn av gledeö. Sammenlignet med andre land, forekom det lite selvtukt i Norge. Unntaket var de såkalte ötyskertøseneö, norske kvinner som hadde vært sammen med tyske soldater. Mange av dem opplevde å bli både snauklippet og offentlig ydmyket disse maidagene.

Det var i denne situasjonen, den 9. mai, at seks personer fra distriktsledelsen tok seg ned til Nansenskolen, blant dem var også Synnøve Solheim, som senere ble gift med Wilhelm Molberg Nilssen. De to utførte begge noe av det farligste motstandsarbeid man kunne utføre under 2. verdenskrig. Ble de avslørt og tatt, var det jevngodt med døden. Synnøve Molberg Nilssen lever i dag i beste velgående, 97 år gammel.

Tyskerne, som hadde brukt skolen under hele krigen, hadde i disse maidagene flyttet ut. Oppgavene for distriktsledelsen som rykket inn var mange. Det var vakthold, det var kontakt med de tyske styrkene og de allierte styrkene, det var koordinering av forsyninger og transport, kontor og sambandstjenester. Og det var oppgaver i forbindelse med de russiske krigsfangene

La meg dvele litt ved dem. I perioden 1941-1945 kom om lag 100 000 sovjetiske krigsfanger til Norge. Grunnen til at så mange ble sendt hit, var tyskernes behov for arbeidskraft for å bygge Festung Norwegen. Flesteparten var soldater fra Den Røde Armé, men det var også 7000 sivile sovjetiske borgere, blant dem 1400 kvinner og 400 barn. Ca. 13 000 døde under oppholdet i Norge, enten på grunn av sult og sykdom, eller de ble skutt. Det døde altså flere russiske fanger i Norge enn det døde nordmenn totalt under 2. verdenskrig.

Krigsfangene ble benyttet til all slags arbeid, men viktigst var byggingen av Nordlandsbanen fra Nord-Trøndelag og nordover, riksvei 50 (E6), flyplasser, bunkere og kanonstillinger langs kysten (Atlanterhavsvollen). Formålet var å hindre en eventuell alliert invasjon i Norge.

De krigsfangene i Norge som ble behandlet verst, var de jugoslaviske. Det var 4 113 jugoslaviske krigsfanger her, de fleste serbere. 2 360 av dem døde, dvs. 57 %. Grunnen til at tapstallene var så store var at de fleste var politiske fanger, som var sendt til Norge for å tilintetgjøres.

De verste forholdene var ved Blodveien, en strekning på 1,5 kilometer av E-6, øst for Rognan i Saltdal. En veistrekning som ble bygd av jugoslaviske og sovjetiske krigsfanger. Et stort antall krigsfanger ble drept av tyskerne mens arbeidet pågikk. Og da en av fangene ble skutt, malte hans bror et kors av blod på fjellveggen. Denne hendelsen var grunnen til at veistrekningen fikk navnet

Blodveien. Stedet der korset ble malt, er fremdeles markert. Ikke langt fra veien ligger også en jugoslavisk kirkegård med mer enn 1600 graver.

Krigsfangene ble vaktet av både tyske og norske vakter. De norske var ikke mindre brutale enn de tyske. I sin magistergradsavhandling fra 1952 viste senere professor Nils Christie *«hvordan vanlige mennesker kan drives til ekstreme handlinger, dersom de settes i ekstreme situasjoner»*. Men samtidig var det også mange nordmenn, spesielt kvinner og barn, som ga fangene både mat og klær og som fikk serbiske venner for livstid.

Hovedleiren for krigsfanger i Sør-Norge var Jørstadmoen ved Lillehammer. Ca. 70 000 fanger var innom der før de ble sendt videre. På Jørstadmoen krigskirkegård ligger 954 sovjetiske krigsfanger begravd i anonyme graver.

I løpet av to sommermåneder, juni og juli 1945, ble 84 000 krigsfanger sendt tilbake til Sovjetunionen, der mange gikk en ublid skjebne i møte. Et tyvetalls russere greide å bli værende igjen i Norge.

Mange av de som var med og gjenreiste Nansenskolen i 1946, hadde vært aktivt med i motstandsarbeidet. Det gjaldt blant andre Sigrid Undset, Odd Nansen og ikke minst styrets leder gjennom de neste 25 årene, Halfdan Christophersen. Han var idéhistoriker og i en lang periode ansatt ved CMI i Bergen. Fra årsskifte 1944/45 ble Christophersen en av de 12 i ledelsen for Hjemmefronten. Han deltok også i den gruppen som forberedte det såkalte «Kulturbrevet» til regjeringen, et opprop som begrunnet nødvendigheten av større bevilgninger til skole og kulturliv i Norge etter krigen.

9. mai 1945 vil for alltid være en viktig dag i Nansenskolens historie. Og da Wilhelm Molberg Nilssen i frigjøringsdagene kalte skolen öfredens hovedkvarterö, var det en hedersbetegnelse, men også en visjon. Det navnet forplikter i dag ö og alle dager.